

Schwendtner Tibor

Az emberi szubjektivitás paradoxona

Megjegyzések Husserl metafizika-fogalmához

Husserl valószínűleg még a legválságosabb pillanataiban sem vette komolyan fontolóra, hogy a legfontosabb filozófiai előfeltevései, alapvető törekvései egymással ellentmondásba kerülhetnek, s ezek az ellentmondások szertefoszthatják az „egy igazi filozófia” álmát. Abban ugyan sokszor kételkedett, hogy ő maga képes lesz-e ezt az áttörést végrehajtani, ám – írásai alapján úgy tűnik – igazán nem merült fel számára, hogy esetleg *elvileg lehetetlen feladatra vállalkozott*. Ez az előre meghatározott harmónia jellemzi Husserl két alapelvének, a *Letztbegründung* (végső megalapozás) és a *Selbstverantwortung* (önfelelősség) alapelvének kapcsolatát is.

A végső megalapozás programja, mint jól ismert, azt jelenti, hogy a filozófia építményét olyan végső szemléleti belátásokra kell alapozni, amelyek apodiktikusan evidensek,¹ s így a filozófia végső fundamentumát képezhetik. Ez akkor is így van, ha a filozófiai rendszer kiépítése csak végtelen feladatként gondolható el (vö. HUSSERL 1954, 275; 1998, I. 329). Az önfelelősség, azaz az önmagunkra vonatkoztatott végső felelősségvállalás elve² pedig – többek között – azt jelenti, hogy az evidens belátások kritikai felülvizsgálatát semmiféle kompromisszum nem gátolhatja, a már elkészült építmény minden egyes pontján lehetséges, sőt szükséges a korrekció, amennyiben kétségesse válik az illető belátás evidens jellege. Ez a filozófiai tartás, amely a végsőig ragaszkodik a „valódi világossághoz és érthetőséghez” (HUSSERL 1993, 222 sk.), csakis belső eltökéltség, akarati megfeszítés által lehetséges (vö. HUSSERL 1993, 226). „A felelősségvállalásnak a lét totalitásában és az élet totalitásában van a terrénuma és ismét a környező életvilágra vonatkozik. Az arra irányuló akarat, hogy azt a szilárd képességet kifejlesszük, hogy minden miéltre [...] vonatkozó kérdést meg tudjunk válaszolni.” (HUSSERL 1993, 423.) Husserl úgy gondolta, s ez a becsületes, kemény hozzáállás egész életében jellemezte munkásságát, hogy igenis a végsőig kell feszítenie a húrt, minden elgondolható módon felül kell vizsgálnia az eredményeit, a végső összhang úgysem lehet kétséges.

E két elvnek a gyakorlatban megnyilvánuló feszültsége s feltételezett végső harmóniája mélyen meghatározza Husserl gondolkodói fejlődésének dinamikáját. E dinamikát ugyanis egyszerre jellemzi az örök újrakezdés termékenysége és láza, illetve annak a kissé dogmatikus meggyőződésnek az unalma, mely szerint a megtalált módszer vég-

¹ Husserl evidenciafogalmával és annak elvi jelentőségével kapcsolatban lásd mindenekelőtt az *Ideen I*-ben megfogalmazott híres tételt – minden alapelv alapelvének (das Prinzip aller Prinzipien) tételét (HUSSERL 1950b, 24. §; vö. még 1950a, 5–7. §, 1974, 58–61. §).

² „A személyes emberi élet az önreflexió és az önfelelősség fokozataiból áll: ezek egyes, alkalmi aktusoktól az autonómia eszméjének tudati megragadásáig terjednek, annak az *akarati elhatározásnak* az eszméjéig, hogy az egész személyes életét az egyetemes felelősségben fogant élet szintetikus egységévé alakítsa; s korrelatív módon azon elhatározásig, hogy önmagát igazi énné, szabaddá és autonómmá alakítsa, hogy megvalósítsa a vele született ést, a törekvést arra, hogy hű legyen önmagához, mint ész-én azonos maradjasson önmagával.” (HUSSERL 1954, 272 sk.; 1998, I. 327.)

érvényesen meg tudja oldani a filozófia összes említésre méltó problémáját. A végső felelősségvállalás és továbbkérdés imperatívusza és a szemléleti megalapozás abszolút igénye közötti feszültség különösen élesen jelentkezik a késői Husserl metafizikai törekvéseiben, az úgynevezett „új értelemben vett metafizika” kidolgozásakor.

Husserl ugyanis élete utolsó éveiben egyre növekvő figyelmet fordított azon végső kérdésekre, melyek filozófiájának végleges körvonalait, összefüggéseit voltak hivatottak tisztázni. 1932-ben, Albrechthez írt levelében tömör és pontos összefoglalását adja e metafizikai programnak: „Az összes kérdés közül a legmagasabb rendűek azonban [...] a metafizikai kérdések; ezek a születést és a halált, az »én« és az emberiségként objektíválódott »mi« végső létét, a teleológiát érintik, ami végül visszavezet a transzcendentális szubjektivitásba és annak transzcendentális historicitásába, továbbá természetesen – mint a legmagasabbat – érintik még Isten létét e teleológia princípiumaként és Isten létének értelmét, szemben az első abszolútum, azaz a transzcendentális én és a bennem feltáruló transzcendentális össz-szubjektivitás létével, amely az isteni »hatás« igaz helye [Stätte], mely hatáshoz a világnak mint »miénknek« a »konstitúciója« tartozik – Isten felől kifejezve az állandó világteremtés [Weltschöpfung] bennünk, transzcendentális, végső módon igaz létünkben.” (Husserl levele Albrechthez, 1932. 06. 03., HUSSERL 1994, 83. sk.)

A Husserl által felvetett kérdések – Isten és a teleológia problémája, a transzcendentális szubjektivitás és interszubjektivitás létének végső értelme – azonban azzal fenyegetnek, hogy szétfeszítik a szigorú tudományként felfogott fenomenológiát, hiszen nehéz belátni, miként tudja a fenomenológia e metafizikai témákat egységesen, a fenomenológiai szemléleti módszer alkalmazásával, a többi fenomenológiai problémához hasonló stílusban, törésmentesen tárgyalni. Egyébként Husserl maga, amint ez a fent idézett levél egészéből kiderül, nem látott ellentmondást a tudományos, fenomenológiai filozófia s e kérdések kidolgozása között (vö. HUSSERL 1994, 83). Husserl önmagát sem kímélő radikalizmusa vezetett el e metafizikai problémákhoz, melyekben valójában – véleményem szerint – éppen Husserl *legmélyebb előfeltevései* bújnak meg. Ezen előfeltételezéseknek a tematizálása azonban, mint más írásaimban már megpróbáltam kimutatni (vö. SCHWENDTNER 2003, 3.3. fej.), nehézségek, törések sorát hozta a felszínre. Az egyik, talán legnehezebben feloldható töréspont abban áll, hogy a fent idézett metafizikai kérdések tematizálása számára alkalmatlan a fenomenológiai módszer, ezért szükségszerűnek tűnik, hogy e kérdések megválaszolásakor a fenomenológiai eljárás stílusában, mikéntjében szakadás keletkezik: a szokásos fenomenológiai kérdésektől ugyanis nem vezet folyamatos átmenet a metafizikai dimenziókba.

E töréspontok, szakadások vizsgálata szempontjából különösen tanulságosnak ígérkezik, ha azokat a paradoxonokat elemezzük, melyeket maga Husserl vetett fel és próbált feloldani a késői írásaiban. A következőkben egy ilyen, Husserl által felvetett s „feloldott” paradoxont szeretnék röviden vizsgálni. *Az európai tudományok válsága* 53. paragrafusában Husserl olyan paradoxonba ütközött, amely – mint írja – „egész feladatmeghatározásunkat és eredményeinek értelmét veszélybe sodorja” (HUSSERL 1954, 182; 1998, I. 224). A paradoxon nehézség a következő: Ha „a világot [...] eleve csupán a szubjektív jelenségek, vélemények, szubjektív aktusok és képességek korrelációjának tekintjük”, s az „egyetemes interszubjektivitásban” „minden objektívítás, minden egyáltalán létező feloldódik”, akkor felmerül a kérdés: miként konstituálhatja a világ egy része, az emberi szubjektivitás az egész világot mint e szubjektivitás intencionális kép-

zöldményét? Ezáltal ugyanis a „világ szubjektív állománya úgyszólván elnyeli az egész világot s ezáltal önmagát is. Ez képtelenség.” (HUSSERL 1954, 182; 1998, I. 225. sk.)

Kissé egyszerűbben megfogalmazva, Husserl dilemmája a következő: ha a világot a szubjektivitás által konstituálnak tekintjük, akkor a konstituáló szubjektivitás maga nem lehet része a világnak, hiszen ha az lenne, akkor – logikai értelemben véve – előbb kellene léteznie a világ egyik részének, mint hogy a világ egyáltalán létrejönne; ez azonban lehetetlen. Ha tehát a világkonstitúciót az emberi szubjektivitáshoz, össz-szubjektivitáshoz kötjük, s ezt a szubjektivitást, illetve össz-szubjektivitást a világ *részének tekintjük*, akkor nyilvánvaló aporiába, képtelen körbe keveredünk, és – hangzik Husserl következtetése – „a valóban egyetemes és radikális epoché egyáltalán nem vihető végbe” (HUSSERL 1954, 184; 1998, I. 226), azaz ebben az esetben a filozófia mint szigorú tudomány eszméje szükségszerű ellentmondást tartalmaz, s ezért elvileg megvalósíthatatlan.

Mi következik ebből? A dolog első pillantásra egyszerűnek látszik, s Husserl a következő, „A paradoxon feloldása” címet viselő paragrafusban ezt az egyszerű megoldást is választja. Ha ellentmondásra vezet, hogy a transzcendentális szubjektivitást a világ részének, az emberi létezés rétegének tekintjük, akkor szabaduljunk meg ettől a feltételezéstől – mint írja: „tehát minden embernek megvan a maga »transzcendentális énje«; de nem mint lelke reális része vagy rétege (ami képtelenség volna), hanem amennyiben az ember a szóban forgó transzcendentális én fenomenológiai önreflexióban megmutatható önbjektívációja [Selbstobjektivation].” (HUSSERL 1954, 190; 1998, I. 233.)

Husserl válasza tehát kézenfekvő: ha ellentmondást jelent a transzcendentális ego reális lélekrészként való elgondolása, akkor ne tekintsük annak. Egyébként megjegyzendő, hogy ez az álláspont korántsem új, hiszen Husserl a *Kartéziánus meditációkban* Descartes-ot éppen azért bírálta, mert az egót mint a világ egy darabkáját fogta fel, s teljességgel egyértelműen írja is, hogy „az epoché következtében számomra szükségképpen fennmaradó én és saját énszerű életem *nem* darabja a világnak” (HUSSERL 1950a, 64; 2000, 35). Ám hiába kézenfekvő, s a transzcendentális fenomenológia korábbi eredményeivel összecsengő a paradoxon feloldása, mégis, a probléma ilyen irányú kielézése nagyon is fontos nehézségeket hoz a felszínre, amelyek a fenomenológia metafizikai kiteljesítésével és lekerekítésével szorosan összefüggenek.

Husserl alternatív javaslatra szerint az ember nem más, mint a transzcendentális ego *önbjektívációja*. Az önbjektíváció kifejezésében³ szereplő *Selbst* valamiféle azonosságra utal, mégpedig – mint más Husserl-szövegekből ez egyértelműen kiderül – abszolút azonosságra,⁴ amely az ésszerűség, a világtrend, az emberi tapasztalást uraló belső teleológia⁵ egyértelmű forrása. Ami tehát önmagával azonos, az nem

³ E fogalomhoz lásd pl. HUSSERL 1954, 275; 1998, I. 330; 1993, 84–89, 332; 1973b, 378 skk., 387 skk.

⁴ „Az én mint tiszta én abszolút azonosan ugyanaz, ezen idő minden pontján, ám mégsem kiterjedten [Das Ich als reines Ich ist absolut identisch dasselbe, zu jedem Punkt dieser Zeit, und doch nicht gedehnt].” (HUSSERL 1973a, 43.) Az abszolút azonosság tehát minden egyes időpontra vonatkoztatott azonosságot jelent, azaz minden egyes időpontban megtalálhatjuk magunkban ezt az azonos egót, ám ez az azonosság nem kiterjedt, azaz nem úgy kell felfognunk, mint ami időben tart, hanem mint ami túl van az időbeli létezésen, ám minden egyes időpontban rendelkezésünkre áll egy ajtó, amelyen keresztül át tudunk lépni ehhez a tiszta énhez. Ez az ajtó persze a *cogito* (vö. HUSSERL 1973a, 42), amely Husserl szerint összeköt bennünket az időn túli, abszolút azonos egóval. Az abszolút azonosság ennyiben azt jelenti, hogy apodiktikus evidenciával belátjuk: bármely időpontban ugyanahhoz az időfeletti léthez juthatunk – a saját, minden fakticitástól megtisztított egónkhoz.

⁵ A teleológia problematikáját sok helyen, alaposan tárgyalja Husserl, e tekintetben különösen érdekes a *Válság*-könyvhöz kiadott pótkötet (HUSSERL 1993).

más, mint a tapasztalt világ teleologikus elrendezettsége, az az *a priori* rend, amely megelőző⁶ és szervez minden tapasztalást. Ez a *Selbst* (önmaga) egy is és sok is: egy, amennyiben abszolút önazonos, és sok, amennyiben transzcendentális egóként minden egyes embert mint ezen ego önbjektívációját lehetővé teszi.

Ez az azonosság tehát individuumként szerveződik meg, objektíválódik, s csak ennyiben, mint megszerveződött, objektíválódott individuum része a világnak. Az önbjektíváció ezek szerint a két radikálisan különböző *létmód*: egyfelől a reális emberi és világi lét, másfelől pedig az abszolút önazonos lét közötti hidat jelenti. A kifejezés első tagja tehát az önazonos rendet nevezi meg, míg az objektíváció azt a folyamatot jelenti, amelynek során az önazonos, nem reális lét a reális létbe mintegy átkerül.

A paradoxon feloldása tehát azon a megfontoláson alapul, hogy a transzcendentális ego nem része a világnak, nem tekinthető az emberi lét mélyrétegének. Ebből azonban az következik, hogy *radikális létmódbeli különbséget* kell feltételezni egyrészt a személyes ego és a világ, illetve ezzel szemben a transzcendentális ego létmódja között. Ha azonban megfontoljuk, hogy mit is jelent egy ilyen radikális létmódbeli különbségtétel a reális, kontingens létezés és az abszolút önazonos létezés között, akkor nem kerülhetjük el a következtetést: a paradoxon feloldása egy platóni „kétvilág-elméletbe” torkollott, csak éppen Husserlnél nem a részesülés és a visszaemlékezés köti össze a két világot, hanem az ideális azonosságot a titokzatos önbjektíváció⁷ viszi a reális, ismerős létbe, s a redukció segítségével tudjuk ezt az azonosságot hozzáférhetővé tenni.

Természetesen komoly kétségek merülhetnek fel a tekintetben, hogy beszélhetünk-e egyáltalán a husserli fenomenológia szellemében „kétvilág-elméletről”, azaz olyan teóriáról, amely *külső perspektívájú* számadást ad a lehetséges létszférákról s azok összefüggéséről – nyilvánvalóan azzal az igénnyel, hogy a létezők és létmódok összességét tegye vizsgálat tárgyává. Nem mond-e ellent e megközelítésmódnak Husserl ismeretelméleti irányultsága, amely szigorúan az adódásmódok analízisének alapul, s a fenomenológia ennek megfelelően kizárólagosan a *belső perspektívákból adódó fenoménekről adhat számot*?⁸

Észre kell azonban vennünk, hogy a Husserl által felvetett paradoxon és annak feloldása éppen a lehetséges létszférák összefüggését teszi problémává, mégpedig a végső tartalmazási és függési viszonyok tekintetében. Azt kérdezi tulajdonképpen, hogy átfogja-e, tartalmazza-e a világ mindazt, ami van, avagy létezik-e a világon kívül még valami más is. Egyértelmű választ is ad erre a kérdésre: a világ nem fogja át az összes létezőt, sőt, éppen azt nem tartalmazza, amelynek alapján lehetséges olyan, mint világ – a transzcendentális szubjektivitást. A paradoxon azért keletkezik, mert Husserl a belső perspektívájú elemzésekből kilép, s a totalísrá, illetve e totalitás bel-

⁶ Eugen Fink a *VI. kartézianus meditációban* a transzcendentális ego létmódját előzetes létként (Vorsein) határozza meg (FINK 1988, 85).

⁷ Az „önbjektíváció” tehát az a mozgás, melynek során az abszolút azonos transzcendentális ego ésszerű rendet ad tapasztalati világunknak. Komoly nehézségekkel találjuk szembe magunkat, ha e fogalom ontológiai státuszát, mibenlétét tisztázni szeretnénk, mivel e fogalom – véleményem szerint – a husserli elmélet *vakfoltjában* található, s e fogalom tematikus vizsgálata azt jelentené Husserl számára, hogy a rejtőzködő kétvilág-elméletet a maga súlyos metafizikai elkötelezettségeivel nyíltan kellene vállalnia, ám ez, mint a következőkben röviden látni is fogjuk, Husserl más előfeltevéseinek mond ellent.

⁸ „A fenomenológia az univerzális reflexió beállítódása [Haltung] által mintegy minden létező »belső nézetét« szerelné előállítani.” (HELD 1966, 17.)

⁹ Például a fent már idézett levélben az előítélet-mentesség és a metafizikai tematika békésen megfér egymás mellett (vö. HUSSERL 1994, 83 sk.).

ső viszonyaira kérdez rá; más szavakkal: az ismeretelméleti megközelítésmódból a metafizikaiba lép át, s abban már semmi csodálatos nincs, hogy a metafizikai kérdésre metafizikai választ is ad.

Husserl tehát akkor keveredik paradox nehézségekbe, amikor a fenomenológiai módszer által bevilágított tartományt a teljesség vonatkozásában kezdi vizsgálni. E túlkérdezés egyáltalán nem önkényes, hanem nagyon is megfelel a *Selbstverantwortung*, az önmagunkra vonatkoztatott végső felelősségvállalás követelményének. Ha nem kérdez rá, hogy miként *vannak* azok az adottságok, melyek a fenomenológus számára adódnak, akkor megfutamodik a nehézségek elől, saját radikális elve értelmében. E továbbkérdés azonban olyan perspektívaváltást hoz magával, amelynek a fenomenológiai módszerrel való összeegyeztethetősége kétségesnek tűnik. Az „új értelemben vett metafizika” kérdései legalábbis e módszer határait feszegetik, a válaszok pedig egyértelműen a régi, meghaladottnak vélt metafizikát idézik.

Az igazi kérdés persze az, hogy mi a viszony a transzcendentális fenomenológia és e metafizika között. Magam részéről azt tartom valószínűnek, *hogy e metafizikai állítások valójában Husserl előfeltevései, melyeken a transzcendentális fenomenológia mindig is nyugodott, ám Husserl csak úgy volt képes tematizálni ezeket az előfeltevéseket, hogy túllépett a saját maga által kijelölt módszertani kereteken.* Ez a feltételezés természetesen teljességgel ellentétes Husserl önértelmezésével, aki a fenomenológia előfeltevés-mentességét mindig is alapvető követelménynek tartotta,⁹ ám ha igazam van, akkor annak komoly következményei lennének Husserl fenomenológiájának értelmezése és továbbgondolása szempontjából. Ebben az esetben ugyanis kérdésessé válna az a felfogás, amely a két Husserlt, az álmodozó metafizikust és az aprólékos fenomenológiai részletkutatásokba bonyolódó tudóst élesen szétválasztja egymástól.

IRODALOM

- FINK, Eugen 1998. *VI. Cartesianische Meditation.* Dordrecht–Boston–London: Kluwer.
- HELD, Klaus 1966. *Lebendige Gegenwart.* Haag: Nijhoff.
- HUSSERL, Edmund 1950a. *Husserliana 1. Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge.* Hrsg.: B. Strasser. Haag: Nijhoff.
- HUSSERL, Edmund 1950b. *Husserliana 3. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und die phänomenologischen Philosophie I.* Hrsg.: W. Biemel. Haag: Nijhoff.
- HUSSERL, Edmund 1954. *Husserliana 6. Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie.* Haag: Nijhoff.
- HUSSERL, Edmund 1973a. *Husserliana 14. Zur Phänomenologie der Intersubjektivität II.* Hrsg.: I. Kern. Haag: Nijhoff.
- HUSSERL, Edmund 1973b. *Husserliana 15. Zur Phänomenologie der Intersubjektivität III.* Hrsg.: I. Kern. Haag: Nijhoff.
- HUSSERL, Edmund 1974. *Husserliana 17. Formale und transzendente Logik.* Hrsg.: I. Kern. Haag: Nijhoff.
- HUSSERL, Edmund 1993. *Husserliana 29. Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie Ergänzungsband Texte aus dem Nachlaß 1934–1937.* Hrsg.: R. K. Smid. Dordrecht–Boston–London: Kluwer.
- HUSSERL, Edmund 1994. *Briefwechsel IX. Familienbriefe.* Hrsg.: K. Schuhmann, E. Schuhmann. Dordrecht–Boston–London: Kluwer.
- HUSSERL, Edmund 1998. *Az európai tudományok válsága I–II.* Ford.: Berényi Gábor et al. Budapest: Atlantisz.
- HUSSERL, Edmund 2000. *Karteziánus elmékedések.* Ford.: Mezei Balázs. Budapest: Atlantisz.
- SCHWENDTNER Tibor 2003. *Szabadság és fenomenológia.* Budapest: L'Harmattan.

